

FOGLALKOZTATÁSI LEHETŐSÉGEK A HATÁRON TÚL – AVAGY A MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK VIZSGÁLATA A KELET-KÖZÉP- EURÓPAI TÉRBEN

EMPLOYMENT OPPORTUNITIES BEYOND THE BORDER – ANALYSIS OF MIGRATION TRENDS IN CENTRAL-EASTERN- EUROPEAN SPACE

Katalin LIPTÁK

^a Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézet. Cím: 3515 Miskolc-Egyetemváros. Phone: +36-46-565-111/2023, E-mail: liptak.katalin@uni-miskolc.hu

Cite this article: Lipták, K. (2015). Foglalkoztatási lehetőségek a határon túl – avagy a migrációs folyamatok vizsgálata a kelet-közép-európai térben. *Deturope*, 7, 3: 28-49

Abstract

In this study I examine the main factors of migration, in particular to globalization, as well as the unemployment. This factor affects the migration processes. The main effect of globalization on labor market is manifested most in demand for labor flexibility and growth rather than an overall reduction in demand site. The factors of production in the global economy will be higher mobility than before, so the workforce as an economic factor in the globalization movement across national boundaries thereof. The processes associated with adverse global decline in the working age population (whose evolution I demonstrate this with calculating the Hoover index). A variety of factors can not easily be separated from each other of migration trends with respect. An increasing number of skilled workers get work in Eastern Europe.

Keywords: labour market, migration, unemployment

Kivonat

A tanulmányban megvizsgálom a kelet-közép-európai régió gazdasági folyamatait befolyásoló legfontosabb mozgatórugókat, különös tekintettel a globalizációra, valamint a migrációs folyamatokat befolyásoló tényezők közül a munkanélküliség jelentőségére térek ki. A globalizáció fő hatása a munkaerőpiacokra leginkább a munkaerő iránti kereslet rugalmasságának növekedésében és nem pedig a kereslet általános csökkenésében nyilvánul meg. A kedvezőtlen folyamatokhoz társul a munkaképes korú lakosság globális csökkenése (melynek alakulását Hoover-index segítségével szemléltetem). A különböző tényezők a migrációs tendenciák tekintetében sem választhatók el könnyen egymástól. Kelet-Európa növekvő számban fogad főleg kvalifikált külföldieket, de a küldő jelleg érvényesül erőteljesebben. Megvizsgálom a kelet-közép-európai országok foglalkoztatáspolitikai céljait és az alkalmazott eszközöket is.

Kulcsszavak: munkaerőpiac, migráció, munkanélküliség

BEVEZETÉS

A globalizáció fő hatása a munkaerőpiacokra leginkább a munkaerő iránti kereslet rugalmasságának növekedésében és nem pedig a kereslet általános csökkenésében nyilvánul meg. (Rodrik, 2011) A termelés-áthelyezést tekinthetjük a munkaerő keresletet befolyásoló tényezőjeként, amely a migráció kínálati oldali változását befolyásolja.

A globális gazdaságban a termelési tényezők a korábbihoz képest magasabb mobilitással járnak, így a munkaerő, mint gazdasági tényező globalizációja alatt az államhatárokat átlépő mozgásokat értjük. A globális munkaerőpiac új szerveződési rendet követ, az egyes szektorok eltérő súlya eredményezi az egyre megosztottabb munkaerőpiacot, aminek eredményeképpen egy a korábbinál rugalmasabb, ugyanakkor bizonytalanabb munkaerőpiac alakul ki. A kedvezőtlen folyamatokhoz társul a munkaképes korú lakosság globális csökkenése is.

Hipotézisem szerint a kelet-közép-európai térben a kedvezőtlen lokális munkaerő-piaci folyamatokhoz párosul egy szelektív kivándorlás.

A globalizáció, mint a migráció egyik mozgatórugója

A migráció mozgatórugói között elsősorban a demográfiai folyamatokra és a gazdasági erőkre gondolok, ugyanakkor a globalizáció is értelmezhető mozgatórugóként. A globalizáció fogalmi meghatározása többféle megközelítést rejt önmagában. *Giddens (1990)* szerint a globalizáció a világméretű társadalmi viszonyokat fokozza, amely összekapcsolja a több mérföldre lévő társadalmakat is. A migrációs folyamatokra a globalizáció is hatással van, mint a működőtőke-áramlás (FDI) és a humán erőforrás (HR) összhangja, ami úgy teljesül, hogy a globalizáció gazdasági tényezői között négy kulcsfontosságú terület azonosítható, úgy mint (1) a kereskedelmi forgalom növekedése nemzetállamok között, (2) technológiai felgyorsulás, innováció, (3) határokon átnyúló pénzáramlások fokozódása, (4) szektorális munkaerő-piaci változások. (Boda– Scheiring, 2011)

A wallersteini centrum-periféria elmélethez kapcsolódóan „a függetlenségi elmélet alkalmazói azt állítják, hogy a perifériák fejlődése olyan átmenetben következik be, hogy nem közvetlenül a világ mintáiba, standardjaiba kapcsolódnak be, hanem másolni igyekeznek azt, ami a közeli központjukban látható. Ez az ún. lépcsőzetes alkalmazkodás, tanulás, ami a migrációs folyamatokra oly jellemző. Egy migrációs esemény megvalósulásával kezdődik el az új környezetbe való beilleszkedés.” (Kincses-Rédei, 2010)

A globalizáció munkaerő-piaci hatásai összetettek és a kutatók is csak bizonyos szegmenseket vizsgálnak. Bhagwati (2005) szerint a globalizáció a termékpiacok volatilitását

is növeli és a munkabiztonságot csökkenti. A munkaerőpiacok egyre növekvő felbolydulása nemcsak a bizonytalanságot és egyenlőtlenséget növeli a képzettségi kategóriákon belül, hanem a képzetlen munkások relatív munkabéreinek egészére is csökkenő hatással van. A globalizáció fő hatása a munkaerőpiacokra leginkább a munkaerő iránti kereslet rugalmasságának növekedésében és nem pedig a kereslet általános csökkenésében nyilvánul meg. (Rodrik, 2011)

Rédei-Kincses (2008) szerint a globális, kontinenseken átívelő világméretű migrációban Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva közvetítő módon tud részt venni. Magyarországot célországként értelmezve pedig a kistávolságú nemzetközi vándorlás jellemzi. A szerzőpáros megvizsgálta Magyarországot, mint célországot a kelet-közép-európai térben, több hasznos következtetésre jutottak: a nemzetközi migráció Magyarország számára kedvező volt, mivel a humán tőke javult.

A megváltozott gazdasági környezetből fakadó, a munkaerő keresletét befolyásoló tényezők közül az alábbiak hatottak a globális munkaerőpiacra az 1980-as években, amelyet már egyértelműen a globalizáció hatásának tekinthetünk:

- a gazdasági növekedés lassulása a fejlett tőkés országokban,
- a beruházások visszaesése,
- a kevés munkahelyteremtés,
- a reálbérek gyors növekedése,
- a nyersanyagárak emelkedése,
- a nemzetközi munkamegosztás szerepe.

A munkaerő kínálatát befolyásoló tényezők:

- a demográfiai tényező és az aktivitási ráta változása,
- fokozott női munkavállalási hajlandóság,
- a nemzetközi migráció erősödése. (Zboróvári, 1988)

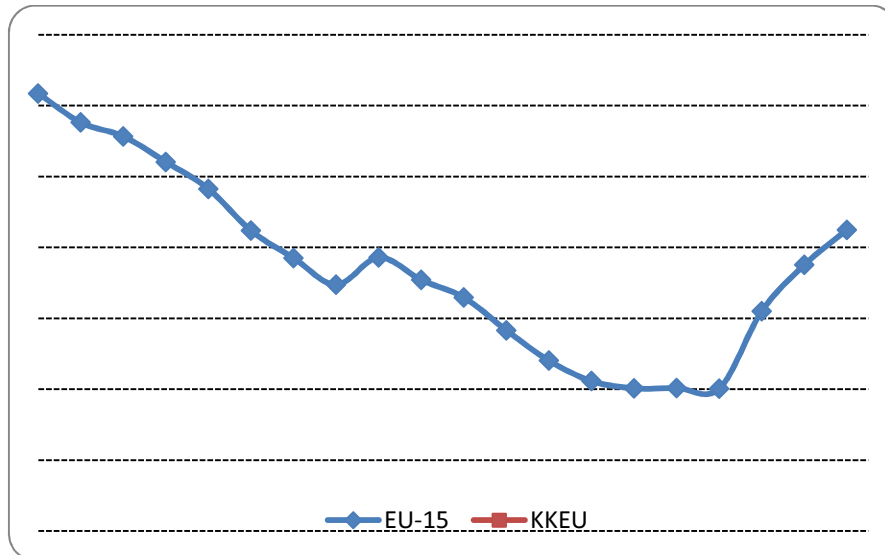
A fenti tényezőkhez kapcsolódva a Hoover-index alkalmazásával szemléltettem a globális munkaerő tömeg változását és a kontinensek és országok közötti különbségek alakulását 1991-2009 között, ugyanis az index az egyik legelterjedtebb mutató a területi egyenlőtlenségek alkalmazására. „A mutató százalékban fejezi ki, hogy egy társadalmi-gazdasági jelenség hány százalékát kell a területegységek között átcsoportosítani ahhoz, hogy annak területi megoszlása megegyezzen a másik jellemzőjével (pl. a lakónépességgel).” (Péter, 2010:36)

$$h = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2} \quad (1)$$

Az x_i és f_i megoszlási viszonzyszámok, amelyekre érvényesül, hogy $\sum_{i=1}^n x_i = 100$ $\sum_{i=1}^n f_i = 100$

A kelet-közép-európai országok esetében a rendszerváltást követő tömeges munkanélküliségben az elbocsátott munkavállalóknak több lehetősége volt, vagy új munkahelyet kerestek, vagy véglegesen kiléptek a munkaerőpiacról (a korai nyugdíjazás segítségével) vagy kivándoroltak vagy pedig munkanélküli segélyre szorultak és reményvesztett munkanélkülivé váltak – ennek egyik oka, hogy elmaradt a képességfejlesztés, és a rugalmatlanság is jellemezte a munkanélkülieket. Ez a jelenség a kelet-közép-európai régió szabályszerűsége volt. A Hoover-index értékeit megvizsgálva a népesség és a foglalkoztatottak között az EU-15 és Kelet-Közép-Európa esetében a keleti blokk sajátos fejlődési útvonala jól kirajzolódik. A nyugat-európai tendenciához képest Kelet-Közép-Európában ellentétes folyamatok mennek végbe (1. ábra).

1. ábra. Hoover-index alakulása Európában (népesség és foglalkoztatottság alapján)
Figure 1 Hoover-index in Europe (according to the population and employment)

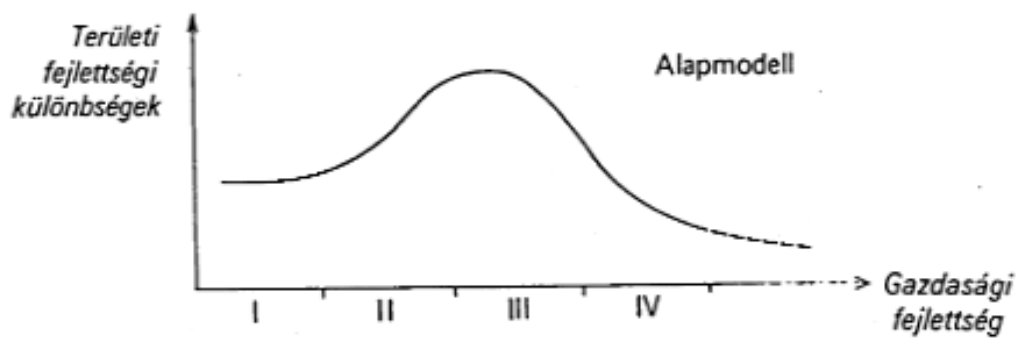
Forrás: Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

2004-ig Kelet-Közép-Európában nőttek a területi különbségek és 2004-től napjainkig elindult egy területi kiegyenlítődés, ugyanakkor Nyugat-Európában területi kiegyenlítődés 2008-ig folyamatosan ment végbe az időszak elejétől, míg a gazdasági válság óta az országcsoporton

belüli területi különbségek újra fokozódtak. Kelet-Közép-Európában országcsoponton belül a különbségek csökkennek, de az értékeik rosszabbak. Az ábra azt erősíti meg, hogy a kelet-közép-európai régión belül a területi különbségek csökkentek, míg a többi európai országon belüli különbségek nőttek.

A gazdasági fejlettség ábrázolásának legjobb elméleti módszere a Williamson-hipotézis, melynek alapmodellje a gazdasági fejlettség és a területi különbségek koordináta-rendszerben való ábrázolása (2. ábra). Egy ország belső, területi jövedelemegyenlőtlenségeit vizsgálva a fő területi jelzőszám az egy lakosra jutó jövedelem, az egyenlőtlenségek mérésére pedig a súlyozott relatív szórást alkalmazva meghatározhatjuk, hogy a harang-görbe melyik szakaszában tart egy ország.

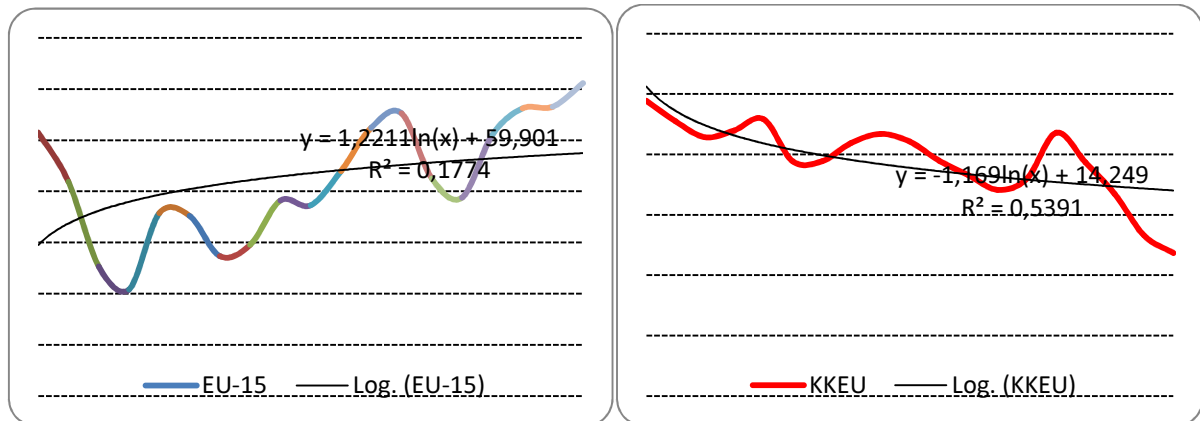
2. ábra. Williamson-hipotézis
Figure 2 Williamson-hypothesis

Forrás: Nemes Nagy (2005) http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11/RTT-11-03-teregyenlotlenseg.pdf

Az EU-15 országcsoporthoz és a kelet-közép-európai országok körében végzett számítások alapján a Williamson-hipotézis megállapításainak megfelelő eredményeket kaptam. Az EU-15 esetében a III. szakaszban tartanak az országok, azaz a gazdasági fejlettség még erősödik és a területi különbségek is nőnek, addig a kelet-közép-európai országok esetében az I. és II. szakasz figyelhető meg, azaz a gazdasági fejlettség még alacsony szintű és a területi különbségek sem olyan jelentősek. A jelentős eltérés a két adatsor számértékeiben figyelhető meg, azaz a fejlettségi szint nem azonos. A Williamson-hipotézist így nagyon leegyszerűsítettem, de az alapállítás igazolására alkalmas.

3. ábra. Williamson-hipotézis alakulása az EU-15 és a KKEU országokban
Figure 3 Williamson-hypothesis in EU-15 and Central-Eastern-Europe

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A globalizáció hatásaként megnőtt az igény az állandó foglalkoztatási formákra a bizonytalanság szemben, azt is mondhatnánk, hogy a tipikus foglalkoztatást felváltja az atipikus foglalkoztatás. Egyes országokban már az atipikus foglalkoztatás minősül tipikusnak. Növekszik a foglalkoztatásban eltöltött munkavállalók ledolgozott éve, a nyugdíjkorhatár is folyamatosan kitolódik. A munkába állás „adója” (bérterhek, szociális juttatások megvonása stb.) általában igen magas, ami megkérdőjelezi a munkavállalás ésszerűségét. Mindez azt jelenti, hogy mind a minimálbéren foglalkoztatottak, mind a különböző segélyekből élő munkanélküliek jövedelme elmarad a munkaerő újratermeléséhez szükséges minimális szinttől. (Artner, 2006)

A foglalkoztatási szerkezetben bekövetkezett változások értékelése

A kelet-közép-európai térben Magyarország régióinak munkaerő-piaci pozicionálásához segítségül hívtam a foglalkoztatási adatokat is. Kíváncsi voltam arra, hogy a foglalkoztatási ágazatok között milyen elmozdulás történt a gazdasági válság kitörésének évében (2008) és válságból való kilábalást alátámasztandó 2013. évi adatok között. A számítások elvégzéséhez shift-share analízist (hatásarány-elemzés) végeztem, amely a regionális növekedés területi sajátosságainak kimutatására alkalmas. Az elemzés módszertanát röviden ismertetem:

Legyen X_{ij} az i szektor ($i=1,\dots,s$) foglalkoztatottainak a száma a j területi egységben ($j=1,\dots,r$) és a kezdeti időpontban, míg X'_{ij} az elemzés végső időpontjában. Tehát a két érték különbsége felírható a következőképpen:

$$X'_{ij} - X_{ij} = \Delta X_{ij} = X_{ij}g + X_{ij}(g_i - g) + X_{ij}(g_{ij} - g_i) \quad (5)$$

ahol:

$$g = \frac{\sum_{i=1}^s \sum_{j=1}^r (X'_{ij} - X_{ij})}{\sum_{i=1}^s \sum_{j=1}^r X_{ij}} \quad g_i = \frac{\sum_{j=1}^r (X'_{ij} - X_{ij})}{\sum_{j=1}^r X_{ij}} \quad g_{ij} = \frac{X'_{ij} - X_{ij}}{X_{ij}} \quad (6)$$

A shift-share elemzés három kategóriába sorolja a jelenségek növekedésének összetevőit:

- összes hatás (vagy nemzeti hatás): $EN_{ij} = X_{ij}g$

Kifejezi, hogy milyen mértékben növekedett a teljes foglalkoztatottság helyi szinten (a j területi egységben) az országos gazdasági növekedésnek köszönhetően a vizsgált időszak alatt.

- területi hatás (vagy lokális hatás): $ER_{ij} = X_{ij}(g_{ij} - g_i)$

Kiemeli, hogy a területi egység szintjén melyek a vezető és melyek a lemaradó, leszakadó ágazatok. Összehasonlítja az adott ágazat helyi szintű növekedési ütemét, ugyanazon ágazat nemzeti szintű növekedési ütemével, meghatározva ezzel, hogy az adott területi egységnek létezik-e versenyképességi előnye valamelyik ágazatban. A területi egység szintjén vezető ágazat az, ahol az ágazat helyi növekedési üteme nagyobb, mint a nemzeti növekedési ütem.

- ágazati hatás (vagy szektorális hatás): $ES_{ij} = X_{ij}(g_i - g)$

Megmutatja, hogy a különböző szektorok nemzeti növekedése alapján az adott területi egységben gyors vagy lassú növekedés ment-e végbe a vizsgált időszak alatt.

A teljes hatás: $L_{ij} = EN_{ij} + ES_{ij} + ER_{ij}$ a területi egység növekedését jelöli.

Nemes Nagy (2005) összesítette a hatásokat azok előjele és elmozdulási iránya szerint és 8 kategóriát határozott meg (1. táblázat), melyeket én is alkalmaztam a számításaimban.

1.táblázat. A shift-share analízis értékelési kategóriái**Table 1.** The categories of shift-share analysis

Ssz.	Kategória	Összes hatás (EN)	Területi hatás (ER)	Ágazati hatás (ES)	A tényezők nagyságának viszonya
1.	Átlagosnál nagyobb változás	+	+	+	ER>ES
2.	Pozitív területi tényező Pozitív strukturális tényező	+	+	+	ER<ES
3.	Átlagosnál nagyobb változás Negatív területi tényező Pozitív strukturális tényező	+	-	+	ER > ES
4.	Átlagosnál nagyobb változás Pozitív területi tényező Negatív strukturális tényező	+	+	-	ER < ES
5.	Átlagosnál kisebb változás Negatív területi tényező Pozitív strukturális tényező	-	-	+	ER > ES
6.	Átlagosnál kisebb változás Pozitív területi tényező Negatív strukturális tényező	-	+	-	ER < ES
7.	Átlagosnál kisebb változás	-	-	-	ER>ES
8.	Negatív területi tényező Negatív strukturális tényező	-	-	-	ER<ES

Forrás: Nemes Nagy (2005) hivatkozva Péter (2010:32)

Az Észak-magyarországi régióban 2008-ban az összes foglalkoztatott létszáma 409.000 fő volt, 2013-ban 400.800 főre csökkent (2%-os csökkenésnek fele meg). Az egyes ágazatokban a régió foglalkoztatottainak a létszáma az alábbiak szerint alakult 2008-ban (2. táblázat): mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban 15.300 fő, az iparban 116.700 fő, az építőiparban 38.700 fő, a kereskedelem, vendéglátás területén 100.800 fő, az információ és kommunikáció területén 4.500 fő, pénzügyi területen 7.600 fő, a közigazgatás területén 97.600 fő dolgozott. A foglalkoztatottak száma 2013-ra lecsökkent, amely ellentétes a magyarországi adatok alakulásához képest. Magyarországon 2013-ra 58.900 fővel növekedett a foglalkoztatottak létszáma (növekedés volt megfigyelhető a Közép-magyarországi, a Dél-alföldi és az Észak-alföldi régiókban is). A szektorok között a foglalkoztatottak létszámában a legjelentősebb növekedés a mezőgazdaságban, az információ és kommunikáció és a közigazgatás területén történt országos viszonylatban.

2.táblázat. Az Észak-magyarországi régió foglalkoztatottainak létszáma (fő)
Table 2. The number of employed people in Northern Hungary (person)

TEÁOR struktúra	2008	2013	Változás 2013-ra
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	15.300	20.700	5.400
Ipar (építőipar nélkül)	116.700	119.500	2.800
Építőipar	38.700	23.800	-14.900
Nagy- és kiskereskedelem, a közlekedés, a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	100.800	86.600	-14.200
Információ és kommunikáció	4.500	3.200	-1.300
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	7.600	5.500	-2.100
Ingatlanügyletek	n.a.	n.a.	n.a.
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység; adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	16.800	17.000	200
Közigazgatás, védelem, oktatás, humán-egészségügyi és szociális ellátás	97.600	114.000	16.400
Művészet, szórakoztatás, szabadidő; egyéb szolgáltatások	11.000	10.500	-500

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

A shift-share számítás eredményei azt mutatják (3. táblázat), hogy az Észak-magyarországi régió foglalkoztatottsági létszamadatainak csökkenési dinamikája elmarad az országos értéktől (-14.292 fő foglalkoztatott az országos növekedési szintet feltételezve), amelynek egyaránt vannak az ágazat szerkezetéből (-33.905 fő foglalkoztatott) és a térségi adottságokból (19.613 fő foglalkoztatott) származó összetevői. A régiók közötti összehasonlításban az összes hatás (EN) pozitív értékeinek nagy aránya a Közép-magyarországi, Dél-dunántúli és Észak-alföldi régióban jelent meg. Ezzel szemben az országos szinttől való lemaradás a legnagyobb arányban Közép-Magyarországon, Észak-Magyarországon jelent meg.

3.táblázat. Shift-share elemzés a foglalkoztatási ágazatokban alkalmazottak létszáma szerint (2013/2008)

Table 3. The result of the shift-share analysis in sectoral employment (2013/2008)

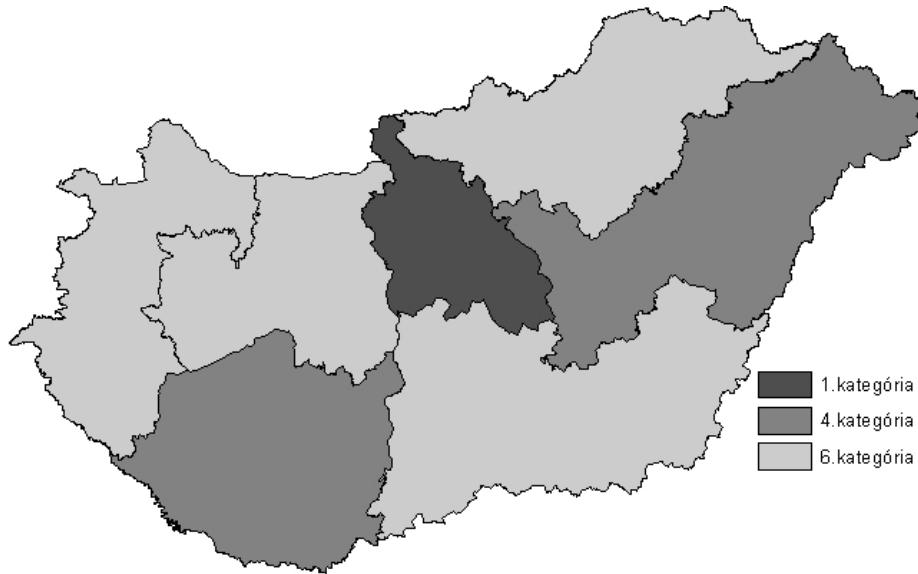
TEÁOR struktúra	Közép-Magyar-ország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyar-ország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	-315	-3734	1993	3786	2978	-261	-4445
Ipar (építőipar nélkül)	4669	-6083	-13259	3820	4767	6091	-6
Építőipar	836	28900	28600	23500	23800	35200	31500
Nagy- és kiskereskedelem, a közlekedés, a szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás	10316	4274	3315	-1106	-10732	-6530	463
Információ és kommunikáció	-879	712	-1250	1775	-2038	2014	-334
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	2486	-70	244	-1907	-2270	-2199	3715
Ingatlanügyletek	4852	0	-2380	0	0	-2472	0
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység; adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	5553	-5167	2368	-1791	-2500	2088	-551
Közigazgatás, védelem, oktatás, humán-egészségügyi és szociális ellátás	-7652	-2871	-3351	6337	5487	10431	-8381
Művészet, szórakoztatás, szabadidő; egyéb szolgáltatások	-1659	1222	3280	-251	121	-2486	-226
EN (összes hatás)	23728	-16214	-10827	9315	-14292	10758	-2468
ER (területi hatás)	18205	17184	19560	34163	19613	41876	21735
ES (ágazat hatás)	5523	-33398	-30387	-24848	-33905	-31118	-24203

Forrás: Saját számítás Eurostat adatok alapján

A számítási eredményeket a 7 magyarországi régió esetében térképen szemléltettem a Nemes Nagy (2005) által kidolgozott kategóriák alapján. A régiók esetében a területi hatás érvényesült erősebben a Közép-magyarországi, Dél-dunántúli és az Észak-alföldi régiók esetében, a többi régiónál pedig az ágazati hatás érvényesült erősebben.

4. ábra. Shift-share analízis eredményei (a 3. táblázat besorolási kategóriái alapján)

Figure 4. The result of shift-share analysis (according to the categories of Tab. 3)

Forrás: Saját szerkesztés saját számítások alapján

Érdemes lenne összehasonlítani a foglalkoztatási ágakban bekövetkezett változásokat és a migráció mértékét az egyes ágazatban dolgozóknál, de az utóbbira sajnos nem találtam statisztikai adatokat.

A nemzetközi munkaerő áramlás

„A nemzetközi vándorlás az eredeti (szokásos) lakóhely országának olyan tartós elhagyása, amelynek célja egy más országban való lakóhely létesítése letelepedés vagy jövedelemszerző tevékenységvégzése céljából. A fenti definíciót egészíti ki Rédei Mária a tanulási célú migráció fogalmának bevezetésével (Rédei,2007), valamint Illés Sándor az időskori vándorlással, melynek célja lehet a nyugdíjak vásárlóerejének jobb kihasználása vagy a kedvezőbb éghajlat keresése.” (Kincses, 2012:14)

„A migráció kérdése a korábbi jogi és belügyi irányításból kilépett. Nem a jogi korlátok határozzák meg a migrációt, hanem az egyéni készségek és képességek.” (Rédei, 2007)

Illés-Kincses (2009) szerint a hagyományos migráció értelmezés a migrációt egyszeri eseményként fogja fel. Az információs és közlekedési technológia fejlődése magával hozta a többes vándorlások nemzetközi szintén való megjelenését. Legkiterjedtebb szakirodalma a transznacionális vándorlásnak van, melynek régi megközelítése szerint a nemzetközi migráció folyamata során legalább két egymástól független államot érint. „A kibocsátó államtól elszakad és a fogadó országhoz kapcsolódik a vándorló. Modern értelemben azonban a

migráns a kibocsátó országtól nem szakad el véglegesen, a befogadó államhoz viszont munkája, lakhatása és egyéb tevékenységei révén kapcsolódik.”

Nemzetközi vándorlás alatt többnyire az önkéntes migrációt és a kényszer migrációt értjük.

Röviden érdemes áttekinteni a nemzetközi munkaerő-áramlás főbb típusait:

- magasan kvalifikáltak nemzetközi migrációja („brain drain” jelenséggel sokan egyenrangúnak értelmezik),
- alacsony képzettségű vagy szakképzetlen munkaerőnek a családjával együtt történő áttelepülése,
- ideiglenesen külföldön tartózkodó munkaerő,
- illegális betelepülők és munkát vállalók csoportja,
- külföldre menekülők nemzetközi áramlása. (Szentes, 1995)

A különböző tényezők a migrációs tendenciák tekintetében sem választhatók el könnyen egymástól. Kelet-Európa növekvő számban fogad főleg kvalifikált külföldieket, de a küldő jelleg érvényesül erőteljesen.

A migráció témakörében a mobilitás fogalma sem megkerülhető. Visszatérek a rugalmasság kérdésére, ami úgy teljesülhet, hogy térbeli mobilitás jelen van. A mobilitás földrajzi és társadalmi mobilitást is jelent és a földrajzi mobilitás közül az államhatárokat átlépő mobilitást emeltem ki. A termelés-kihelyezést tekinthetjük a munkaerő keresletet befolyásoló tényezőjeként, amely a migráció kínálati oldali változását befolyásolja. Nagy (2010) szerint a globális gazdaságban a termelési tényezők a korábbihoz képest magasabb mobilitással járnak, így a munkaerő, mint gazdasági tényező globalizációja alatt az államhatárokat átlépő mozgásokat érti. A globális munkaerőpiac új szerveződési rendet követ, az egyes szektorok eltérő súlya eredményezi az egyre megosztottabb munkaerőpiacot, aminek eredményeképpen egy a korábbinál rugalmasabb, ugyanakkor sérülékenyebb munkaerőpiac alakul ki.

A külföldi befektetésekkel ez annyiban függ össze, hogy átlagban magasabban képzett munkaerőt foglalkoztatnak. A fizikai dolgozóknak a külföldi cégek sem fizetnek többet, mint a hasonló termelékenységű hazaiak. A migráció napjainkra világjelenséggé vált, az alacsony képzettségű, alacsony bérű munkaerő beáramlása a kínálat bővülése által kis mértékben növeli a munkanélküliséget. A bevándorlások hatása függ az adott ország makroökonómiai feltételeitől, a bérvizonyoktól, a képzettségi szinttől is. A migráció okozta foglalkoztatási probléma összetett, mely beleolvad az általános foglalkoztatási problémákba. (Falusiné, 1999), (Rédei, 2005)

A globalizáció hatásaként a technológia fejlődése egyre inkább kiszorítja az élömunkát a termelésből, ugyanakkor a tőkének szüksége van a munkaerőpiac rugalmasságára. Már

Beveridge (1909) is felismerte azt, hogy a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen a gazdaságban, sőt szerinte a munkanélküliség minimális szintje (2-3%) szükséges. Szerinte enélkül a tartalék nélkül a munkaerőpiac nem lenne eléggé flexibilis – a munkanélküliek egy csoportját Marx „tartalékseregnek” nevezte. Gazdasági fellendülés idején a foglalkoztatás kisebb mértékben bővül, mint a kibocsátás, gazdasági visszaesés idején viszont gyorsabban csökken, mint a termelés.

A munkaerő-piaci következmények között megjelennek a fokozódó munkanélküliségi problémák, a szegénység és kirekesztettség, a társadalmi és gazdasági problémák, a függőségi viszonyok erősödése, a szegregáció fokozódása és ezek együttes hatásaként az erősödő migrációs folyamatok.

A tartós munkanélküliség veszélyei között szerepel, hogy megnehezíti az inaktivitási arány csökkentését, a munkanélkülit a munkaerőpiac végleges elhagyására ösztönzi, a fekete és szürkegazdaság veszélyei erősödnek. Továbbá a költségvetésre nézve kettős negatív hatással bír: a munkanélküli támogatások folyósítása jelentős kiadásokat okoz, valamint az elmaradt adóbevétel is számottevő és ezek csak közvetlen hatások. A nemzetközi vándorlás közvetlen és közvetett hatásai a népesedési folyamatokra is hatással vannak. A közvetlen hatások közé soroljuk a beérkező fiatalok magas arányát és ebből kifolyólag a korszerkezetben érzékelhető „fiatalító” változásokat. A közvetett hatások közé tartoznak a befogadó országban jelentkező, a migránsok életkorából fakadó folyamatok, úgy mint a születésszámok növekedése, házasságkötések számának növekedése, ingatlanpiaci adatok javulása és természetesen a munkaerő-piaci módosulások. (Kincses-Takács, 2010; Kincses-Takács, 2012)

A migrációt befolyásoló tényezők összetettek, magának a migrációnak számos oka van, majdnem annyi, mint ahány migráns, azonban alapvetően három fő típusra oszthatók:

- kereslet által vezérelt tényezők a célországban
- kínálat által vezérelt tényezők a származási országban
- hálózati tényezők, melyek összekötik a származási országot és a célországot.

4.táblázat: A migráció főbb típusai

Table 4. The types of migration

migráció típusa	igényvezérelt	kínálatvezérelt	hálózati
gazdasági migránsok	munkaerő kereslet (pl. vendégmunkások)	munkanélküliség, alacsony foglalkoztatás, alacsony bérek	állás és bérinformációk, családgyesítés
nem gazdasági migránsok	családgyesítés	üldöztetés és háború elleni menekülés	kommunikáció, szállítmányozás, kalandvágy

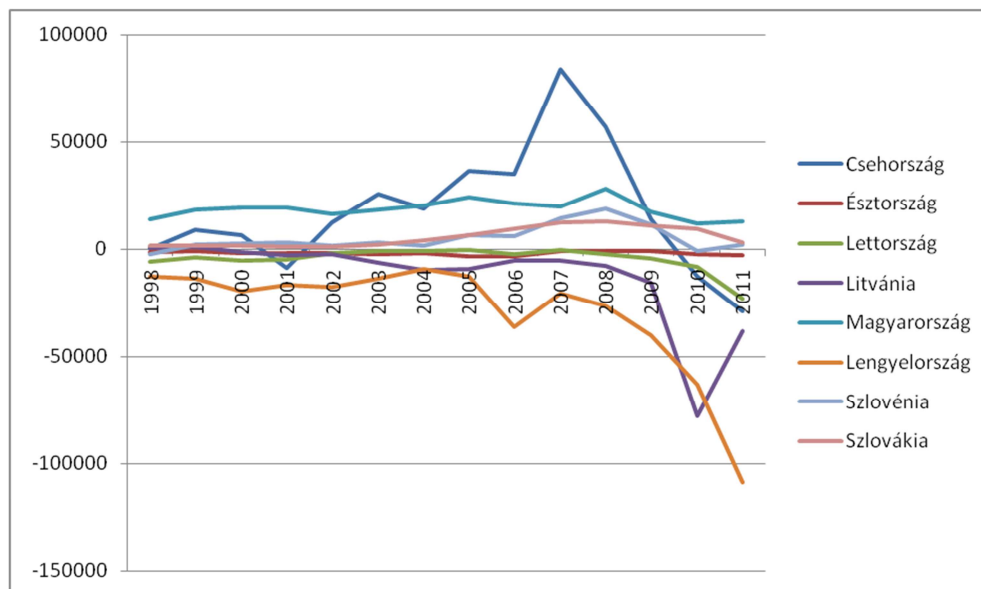
Forrás: Martin, 2003

A nemzetközi vándorlási különbözet adatait vizsgálva a kelet-közép-európai országok esetében jól látható, hogy a 2004. évtől kezdődően egyre nagyobb a be- és kivándorlások aránya országonként (5. ábra).

A vándorlási különbözet Lengyelországban a gazdasági válság óta jelentősen megnőtt, amely egy erőteljes kivándorlást jelent (amelyre hatással volt a 2008. évi gazdasági válság is). Hasonló tendenciát figyelhetünk meg Litvánia esetében is, ezzel szemben Csehországban 2007-ig a pozitív vándorlási egyenleg jellemezte az országot, majd a válság után óriási mértékű visszaesés tapasztalható.

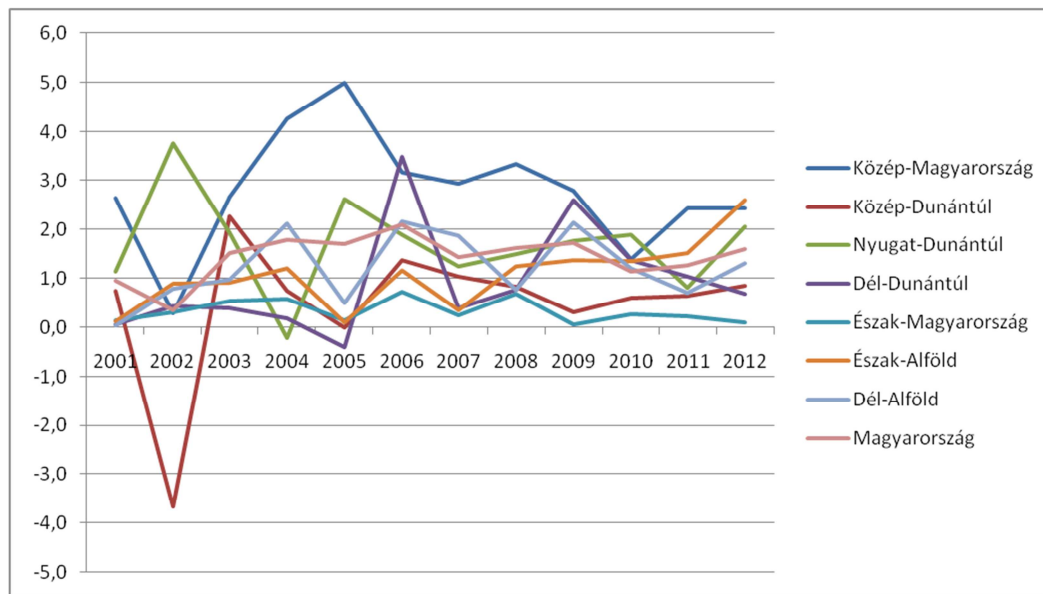
5. ábra. Nemzetközi vándorlási különbözet

Figure 5. International migration difference

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

Sokkal hektikusabb és reálisabb képet mutat a vándorlási különbözet nagysága ezer lakosra vonatkoztatva. A rendszerváltás után a térség a külföldi állampolgárok befogadó országaivá váltak (6. ábra).

6. ábra. Magyarország vándorlási különbözete ezer lakosra**Figure 6.** Migration difference in Hungary (per 1000 inhabitant)

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

Érdemes megemlíteni, hogy a Magyarországra érkező környező országból a szerb állampolgárok alkotják az egyik legjelentősebb külföldi népesség-csoportot. „A rendszerváltás óta Magyarország nemzetközi vándorlási többlettel rendelkezik. Azaz, több külföldi érkezik az országba, mint ahány magyar állampolgár elhagyja azt.” A szerb-magyar migrációs kapcsolatok történeti síkon vizsgálva is erősek, nagy múltúak a folyamatok. A migráció az összes szerb- és magyar megyét érinti. (Kincses-Takács, 2010:70)

Tóth-Kincses (2010) útmodell és gravitációs modell segítségével szemléltették a szomszédos országokból a Magyarországra érkező migráns munkavállalók arányát és statisztikai jellemzőit. Külön vizsgálati téma lehet a magyarországi állampolgárokra és a szomszédos országok állampolgáira jellemző migrációs folyamatok (ezeket jelen tanulmányban nem vizsgálom).

Foglalkoztatási célok kelet-közép-európában

Kíváncsi voltam arra, hogy a kelet-közép-európai országok foglalkoztatási céljai között milyen szerepet kap a migráció, egyáltalán megjelenik-e. Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikája jelentős mértékben meghatározza, keretek közé szorítja a nemzetállamok foglalkoztatási céljait, törekvéseit. Magyarország foglalkoztatáspolitikája a rendszerváltás után az aktuális kormányzati céloknak megfelelően gyakran változott és más-más szempontok kerültek előtérbe. A rendszerváltást követő 3 évben hazánkban másfél millió munkahely szűnt meg, melynek veszteségeit ma is érezni. A Horn-, az első Orbán-, a Medgyessy- és a Gyurcsány-

kormány alatt a munkanélküliség csökkentése és a munkahelyteremtés célként megjelentek, de tartós eredményeket nem tudtak elérni a munkaerőpiacon.

A kelet-közép-európai országok legaktuálisabb foglalkoztatáspolitikai célkitűzéseit szükségesnek tartottam megvizsgálni, de nehézségekbe ütköztem, ugyanis néhány ország esetében ilyen dokumentumok csak az adott ország nemzeti nyelvén voltak elérhetőek. Így minden ország esetében egységesen a National Reform Program (NRP) 2012. évi dokumentumait elemeztem ugyanazon szempontok alapján, mindegyik NRP az Európa 2020 Stratégia fő céljaira épít (5. táblázat). Az alábbiakban az egyes országokra jellemző foglalkoztatási célokat tekintem át.

5.táblázat. Kelet-Közép-Európa foglalkoztatáspolitikája országonként
Table 5. The employment policy in Central-Eastern-Europe

Ország	Elérendő célértékek 2020-ra	Prioritások	Atipikus foglalkoztatás	NRP hossza
Cseh-ország	foglalkoztatási ráta: 75% idősek foglalkoztatása: 55% munkanélküliségi ráta: n.a.	-aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket alkalmaz, -fiatalok munkanélküliségének csökkentése	nem jelenik meg	117 oldal, ebből 12 oldal a foglalkoztatási rész
Észt-ország	foglalkoztatási ráta: 75% idősek foglalkoztatása: n.a. munkanélküliségi ráta: 2,5%	-aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket alkalmaz, -munkanélküliség csökkentése, -életminőség javítása, oktatás fejlesztése	nem jelenik meg	77 oldal, ebből 5 oldal a foglalkoztatási rész
Lett-ország	foglalkoztatási ráta: 73% idősek foglalkoztatása: n.a. munkanélküliségi ráta: n.a.	-vállalkozások fejlesztése, -adminisztratív terhek csökkentése, -oktatás fejlesztése, -munkanélküliség csökkentése, -mobilitás támogatása,	nem jelenik meg	60 oldal, ebből 6 oldal a foglalkoztatási rész
Litvánia	foglalkoztatási ráta: 72,8% idősek foglalkoztatása: 53,4% munkanélküliségi ráta: n.a.	-gazdaságilag aktívak számának növelése, -oktatás fejlesztése, -új munkahelyek teremtése, -Munka Törvénykönyvének módosítása egy hatékonyabb szabályozási rendszer megteremtéséért	nem jelenik meg	42 oldal, ebből 7 oldal a foglalkoztatási rész
Magyar-ország	foglalkoztatási ráta: 75% idősek foglalkoztatása: n.a. munkanélküliségi ráta: n.a.	-inaktivitás csökkentése, -korai nyugdíjazás megszüntetése, -fogyatékosok foglalkoztatásának növelése, -rugalmas munkaerőpiac megteremtése, -szakképzési rendszer fejlesztése, -fiatalok a fókuszban, -idősek foglalkoztatásának növelése	rugalmas foglalkoztatási formák előtérbe helyezése, (továbbá közfoglalkoztatás támogatása)	156 oldal, ebből 27 oldal a foglalkoztatási rész

5.táblázat. (folytat)
Table 5 (continued)

Ország	Elérendő célértékek 2020-ra	Prioritások	Atipikus foglalkoztatás	NRP hossza
Lengyel- ország	foglalkoztatási ráta: 71% idősek foglalkoztatása: n.a. munkanélküliségi ráta: n.a.	-LLL fejlesztése, -idősek foglalkoztatásának növelése (50+ programok), -fiatalok foglalkoztatásának növelése (30- programok), -alacsonyabb foglalkoztatási terhek	nem jelenik meg	71 oldal, ebből 4 oldal a foglalkoz- tatási rész
Szlová- kia	foglalkoztatási ráta: 72% idősek foglalkoztatása: n.a. munkanélküliségi ráta: 3%	-fiatalok foglalkoztatásának növelése, -hátrányos helyzetűek foglalkoztatásának növelése, -oktatás fejlesztése, -új munkahelyek teremtése	nem jelenik meg	41 oldal, ebből 3 oldal a foglalkoz- tatási rész
Szlové- nia	Nem elérhető sem szlovén, sem angol nyelven a Nemzeti Reform Program			

Forrás: Saját szerkesztés az NRP (2012) dokumentumok alapján

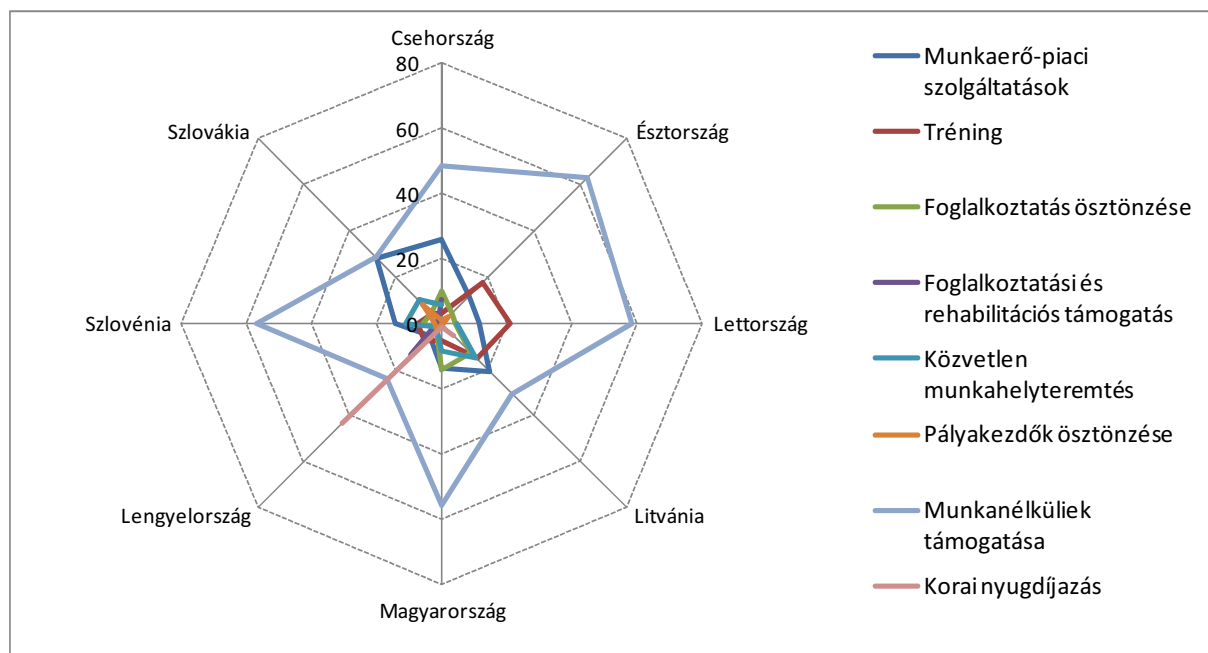
A megvizsgált NRP dokumentumok alapján kirajzolódik, hogy a legtöbb ország az Európa 2020 Stratégiában elfogadott 75%-os foglalkoztatási rátát tekinti elvárható és teljesítendő kritériumnak. Az időskorúak foglalkoztatásánál Csehország és Litvánia adott meg célértéket, a többi ország erre nem tért ki. A munkanélküliségi ráta Észtország és Szlovákia esetében került meghatározásra, ott is irreálisan alacsony célértékekkel (2,5-3%). A prioritások között többnyire az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök alkalmazása jelenik meg, a legtöbb esetben nincs pontosan megnevezve az alkalmazandó eszköz. Az életminőség javításában, az oktatás fejlesztésében, új munkahelyek teremtésében és a mobilitás támogatásában látja a legtöbb ország a munkaerőpiac jövőbeli fejlesztését. Ugyanakkor az ezekhez hozzárendelni kívánt támogatási összegek vagy programok nem kerültek megemlítésre a dokumentumokban. A vizsgált Nemzeti Reform Programok közül Magyarországon foglalkoztak a legtöbb oldalon keresztül ezzel a témával (27 oldal), míg a többi ország 3-10 oldalban foglalta össze nagyon röviden a foglalkoztatási prioritásokat. Meglepő, hogy az atipikus foglalkoztatást csupán Magyarország említi meg az anyagban és itt sem részletezték ennek a megvalósítási formáit. Összességében megállapítható, hogy az országok foglalkoztatási irányvonalait az Európa 2020 Stratégia gyökeresen meghatározza, azt tekintik követendő célnak és hiányoznak az országspecifikus irányvonalak.

Az egyes kiadások típusát a teljes kiadások összegéhez viszonyítottam 2005. és 2010. években (7. ábra és 8. ábra). 2005-ben a legnagyobb arányt egyértelműen a munkanélküliek támogatása teszi ki. A legjelentősebb összeggel Észtország támogatja a munka nélkül maradott lakosait, a sorban Lettország és Magyarország követi mindkét évben. 2005. évben

Magyarország 341 millió eurót költött a munkanélküliek támogatására, míg Lengyelország 745 millió eurót. Észtországban a munkanélküliek támogatása a teljes támogatáson belül 63,3% volt, Magyarországon 55,72%, míg a legalacsonyabb Lengyelországban 23,8%. Kiugróan magas volt a korai nyugdíjazásra fordított kiadás Lengyelországban (1.350 millió euro, azaz 43,7%), amely közvetlenül hat a munkaerőpiacra, de az államháztartásra csak közvetetten. Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök közül a munkaerő-piaci szolgáltatásokra 2005. évben Szlovákia fordította a legtöbbet (28,1%-ban), majd Csehország (25,9%), Magyarország a középmezőnybe tartozott (13,7%), míg a legkevesebb ráfordítás Lengyelországban volt (5,4%) a teljes kiadásokhoz képest. A tréningekre fordított kiadások a Balti államokban 15-20% közöttiek a teljes kiadáshoz képest, míg a többi országban elenyésző a tréningekre fordított kiadás. A passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök sokkal jelentősebbek minden vizsgált országban, mint az aktív eszközök, ami a munkaerőpiac kedvezőtlen állapota mellett a foglalkoztatáspolitikai konzervativizmusát is mutatja.

7. ábra. Foglalkoztatáspolitikai kiadások aránya (%) a teljes kiadáshoz képest (2005)

Figure 7. Percentage of the expenditure of employment policies (%) compared to the total expenditures (2005)

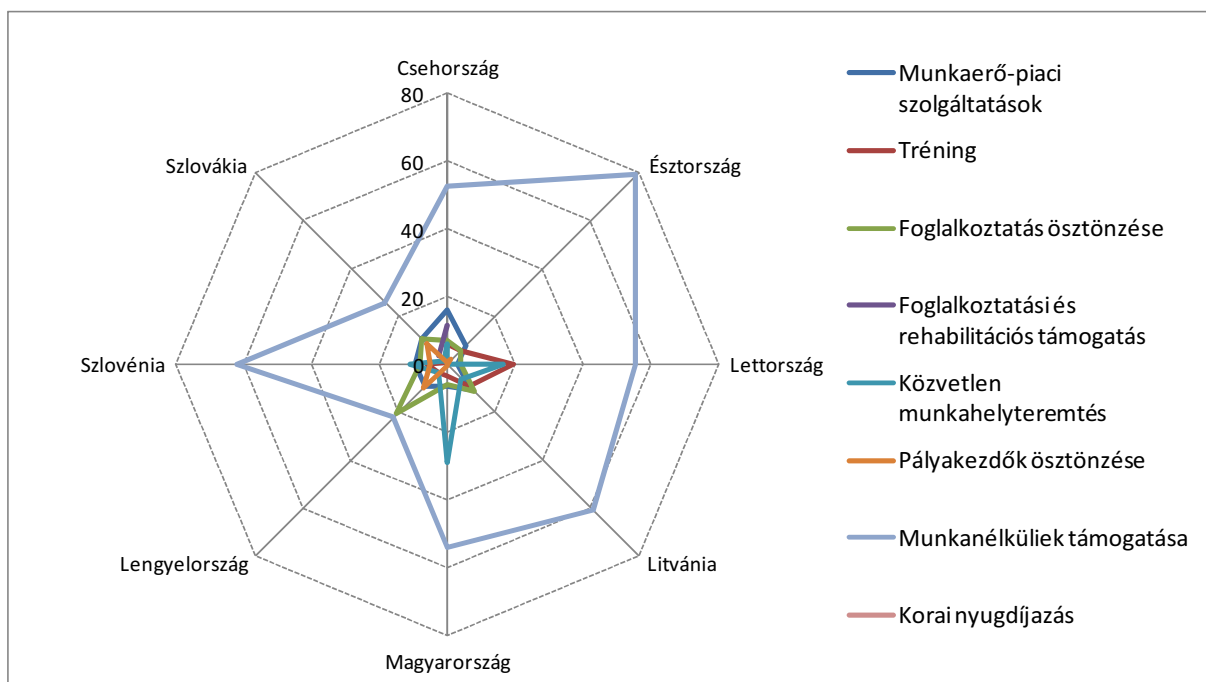
Forrás: Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

2010-ben a gazdasági válságra a foglalkoztatáspolitikai minden országban a passzív eszközök összegének és arányának növelésével válaszolt. A munkanélküliek támogatása jelentősen megemelkedett mindenhol. A munkanélküliek támogatása Észtországban a legnagyobb arányú (79%) a teljes kiadáson belül, hasonló mértékű növekedést eredményezett a gazdasági

válság Litvánia esetében is (59%). Litvániában 5 év alatt a munkanélküliek támogatása 30 százalékponttal lett magasabb, Észtországban 15,7 százalékponttal. Meglepő módon Lettországból, Magyarországon és Szlovákiában a munkanélküliek támogatására fordított kiadások aránya 2-3 százalékponttal csökkentek, annak ellenére, hogy a gazdasági válság hatására a munkanélküliségi ráta a 2005. évihez képest magasabb lett ezekben az országokban is. Lettországból és Magyarországon válságkezelési technikaként a közvetlen munkahelyteremtésre szánt támogatásának jelentős növelését alkalmazták, míg Szlovákiában a foglalkoztatás ösztönzését helyezték az előtérbe. A többi aktív foglalkoztatáspolitikai eszközre költött kiadás 5 év alatt lecsökkent, a legnagyobb mértékben a munkaerő-piaci szolgáltatásokra és a tréningekre fordítható kiadásokat fogták vissza.

8. ábra. Foglalkoztatáspolitikai kiadások aránya (%) a teljes kiadáshoz képest (2010)

Figure 8. Percentage of the expenditure of employment policies (%) compared to the total expenditures (2010)

Forrás: Saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Bár a foglalkoztatáspolitikai deklarált céljaiban a vizsgált országok között jelentős különbség nem mutatható ki, addig a foglalkoztatáspolitikai eszközöket differenciáltabban alkalmazzák. Megállapítható, hogy a foglalkoztatási irányvonalak között a migráció kérdése egyáltalán nem jelent meg.

A befogadó ország szerepe

A nemzetközi migráció esetében a befogadó országnak kiemelt szerepe van, egyrészt már a migránsok befogadásának hajlandósága meghatározza, hogy mennyire „kedvelt” célterületről van szó. A beilleszkedés folyamatának megkönnyítésében szintén kiemelt szerepe van az adott országnak, a sikeres beilleszkedés után a migráns munkavégzési hajlandósága és szakképzettségi szintje lesz meghatározó. (Dabasi, 2009) A kelet-közép-európai országok a rendszerváltást megelőzően kibocsátók voltak, majd a rendszerváltást követően befogadó országok lettek. A mai folyamatokban együttesen jelen vannak a küldő és a befogadó elemek is, de a két folyamatot vizsgálva a lakossági összetétel alapján eltérő adatokkal találkozhatunk. A minőségi munkaerő megtartása minden ország számára fontos, ehhez szükséges egy megfelelő gazdasági-társadalmi környezet. Az országhatárok szerepének csökkenése szintén hozzájárul az egyéni döntéseken alapuló migrációhoz is, az adminisztratív akadályok megszűnése révén nagyobb tömegeket érint a nemzetközi migráció a kelet-közép-európai térben, mint a rendszerváltás előtt.

KÖVETKEZTETÉSEK

A migrációs folyamatok egyensúlyban tartásához szükségesnek tartom, hogy egy hatékony migrációs politika kerüljön kialakításra, amelyet célszerű összehangolni a foglalkoztatáspolitikai irányvonalakkal. A nemzetállami szintű migrációs politika helyett szakma specifikus szintű migrációs politika kialakítása lenne indokolt. A kelet-közép-európai térben komoly kihívást jelent a munkanélküliség kezelése, amely szintén erősen hatással van a migrációs folyamatok élénkülésére.

SUMMARY

In this study I examined the main factors of migration, in particular to globalization, as well as the unemployment. This factor affects the migration processes. The main effect of globalization on labor market is manifested most in demand for labor flexibility and growth rather than an overall reduction in demand site. The production shift will be considered as a factor affecting labor demand, which is influenced by changes in the supply-side migration. The factors of production in the global economy will be higher mobility than before, so the workforce as an economic factor in the globalization movement across national boundaries thereof.

The global labour market is following new sourcing organization, the weight of each sector results an increasingly segmented labour market, resulting in a more flexible than before, but develops uncertain labor market. The following factors, among those influencing the demand for labour, resulting from the changed economic situation, exerted an impact on the global labour market in the 1980s. They can clearly be seen as the impact of globalization: slow-down of economic growth in the developed capitalist countries, decrease in investments, few job-creations, rapid growth of real wages, increase of raw material prices, role of international division of labour. Factors influencing the supply of labour force: change in the demographic factor and activity rate, increased women's willingness to work, intensification of international migration.

The change in the mass of global labour force and the evolution of differences among continents and countries between 1992 and 2011 are illustrated by means of Hoover-index. It is one of the most widespread index to show regional disparities. Having analyzed the Hoover index values between the population and the employed in EU-15 and Central-Eastern Europe, a special development path, that is lagging behind, of Eastern Bloc can be seen well, totally opposite processes take place. While competition is intensifying within EU-15 member states, the differences are apparently decreasing in Eastern countries; however it does not mean development or convergence, it rather means a joint divergence.

The factors which are influenced the migration are complex, the migration has many causes, almost as many as the number of migrants, but basically can be divided into three main types: (1) driven by demand factors in the host country, (2) driven by supply factors in the country of origin, (3) network elements that connect the country of origin and the country of destination.

A variety of factors can not easily be separated from each other of migration trends with respect. An increasing number of skilled workers get work in Eastern Europe. I examine the employment policy objectives and the instruments in Central-Eastern-European countries, as well as I analyze the immigration and emigration data trends. According to my hypothesis the Central-Eastern-European unfavorable labour market trends coupled with a selective emigration, which is further complicated by the internal labour market status of the nation state.

I analysed the employment policy of the European Union, which significantly determines and sets limits on the employment-related objectives and efforts of the nation states. The analysed NRP documents indicate that most countries views the 75% rate of employment, accepted in the Europe 2020 Strategy, as an expected and attainable criterion. The Czech Republic and Lithuania displayed target values for the employment of the elderly, other countries did not specify it. The rate of unemployment was put forth by Estonia and Slovakia, with also unrealistically low target values (2.5-3%). The priorities mainly include the use of active employment policy tools, although in most cases the tool to be applied is not specifically named. Most country see the future development of labour market in improving the quality of life, development of education, creation of new jobs and supporting mobility. At the same time, the amounts of support or the programs assigned were not mentioned in the documents.

According to my opinion it is necessary to develop an effective migration policy balancing the migration, which should be aligned to the employment policy guidelines. It would be reasonable to develop a profession specific level of migration policy instead of the national level of migration policy. The treatment of the unemployment in Central-Eastern-Europe is a serious challenge, which is also strongly affects the revival of migration processes.

IRODALOM

- Artner, A. (2006). *A globalizáció alulnézetben: Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak*, Napvilág Kiadó, Budapest, 279 p.
- Beveridge, W. H. (1909). *Unemployment: A problem of industry*, Longmans, Green and Co., p. 317
- Bhagwati, J. (2005). *In defense of globalization*, Oxford University Press, Oxford
- Boda, Zs., Scheiring, G. (2011). *Globalizáció és fejlődés a félperiférián: válság és alternatívák*, Védegylet Kiadó, Budapest, 208 p.
- Dabasi Halász, Zs. (2009). *Nyertesek és vesztesek!: A nemzetközi migráció stratégiai tényezői és tendenciái Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*, Ph.D. értekezés, 188 p.
- Falusné Szikra, K. (1999). Globalizáció és munkapiac, különös tekintettel a magasan fejlett országokra, *Közgazdasági Szemle*, 46. évf. 1. szám, pp. 20-34.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 188 p
- Illés, S., Kincses, Á. (2009). Cirkuláció és migráció Magyarország nemzetközi vándormozgalmában, *Statisztikai Szemle* 87. évfolyam: (7-8.szám) pp. 729-747.
- Kincses, Á. (szerk) (2012). *Szerb állampolgárok Magyarországon*, 208 p. <http://www.szerbmigracio.hu/letoltes/eredmenyek/Szerbkonyv.pdf>
- Kincses, Á., Rédei M. (2010). Centrum – periféria kérdések a nemzetközi migrációban, *Tér és Társadalom* 24. évf, 4.szám pp. 301-310.

- Kincses, Á. - Takács Z. (2010). Schengent megelőző szerb népességmozgás és a szomszédos Magyarország szerepe, *Deturope, The Central European journal of regional development and tourism* 2010. Vol 2. Issue 1 pp. 65-82.
- Kincses, Á., Takács Z. (2012). Characteristics of Serbian-Hungarian international migrations before Schengen, *Hungarian Statistical Review*, Volume 90. Special Number 15, pp. 96-109.
- Martin, P. (2003). Managing international labor migration in the 21st century, *South Eastern Europe Journal of Economics*, no 1. pp 9-18.
- Nagy, G. (2010). A világgazdaság és a globális munkaerőpiac In: Mészáros Rezső (2010). *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 229-248.
- Nemes Nagy, J. (2005) http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11/RTT-11-03-teregyenlotlenseg.pdf
- Péter, Zs. (2010). *A turizmus térségi folyamatainak összefüggései, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra*, Ph.D. értekezés, Miskolc, 180 p.
- Rédei, M. (2005). A nemzetközi vándorlás irányításának folyamata, *Statisztikai Szemle*, 83. évf 7. szám pp. 663-680.
- Rédei, M. (2007). *Mozgásban a világ: A nemzetközi migráció földrajza*, Budapest, 568 p.
- Rédei, M., Kincses, Á. (2008). A szomszédból érkező migránsok hatása a hazai társadalmi és gazdasági különbségekre, *Közép-Európai Közlemények*, vol. 1. no.1. pp. 7-16.
- Rodrik, D. (2011). A kereskedelem hatása a munkapiacokra és a munkavállalói viszonyokra, pp. 325-330. In: Scheiring, Zs., Boda, G.: *Globalizáció és fejlődés* (szöveggyűjtemény)
- Szentes, T. (1995). *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*, Aula Kiadó, Budapest, 891 p.
- Tóth, G., Kincses, Á. (2010). Regional Distribution of Immigrants in Hungary, *Hungarian Geographical Bulletin* vol. 59, no. 2., pp. 107-130.
- Zboróvári K. (1988). *A fejlett tőkés országok munkanélkülisége: Átmeneti strukturális zavarok vagy tartós változások?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 150 p.